

Олександр Олійник,
кандидат історичних наук,
докторант кафедри державного управління
та менеджменту НАДУ

Зміст поняття "вольності" в українській традиції і дослідницькій інтерпретації

На основі аналізу документів, що мали визначальний вплив на суспільно-політичний розвиток українського суспільства ранньомодерної доби, зроблено спробу з'ясувати загальну суть широкоживаного поняття "вольності", різнопланове трактування якого має місце в сучасних дослідженнях. Встановлено, що в основі цього поняття лежав принцип вільного вибору очільників провідних інститутів влади, що засвідчує наявність стійкої традиції врядування як розуміння побудови справедливого суспільного устрою, який був метою багатьох поколінь українців.

Ключові слова: традиція, вольності, врядування, старшина, еліта, влада, демократизм, управління.

On the basis of documents that have a determining influence on social and political development of Ukrainian society in early modern era, an attempt to clarify the general nature of widely used concept of "liberties", diverse interpretations which takes place in modern research. Determined that the basis of this concept lay the principle of free choice of heads of leading institutions of power, confirming the presence of stable governance traditions, understanding how to build a just social order, which was to many generations of Ukrainian people.

Key words: tradition, liberties, governance, officers, elite, government, democracy.

Постановка проблеми. Для об'єктивного висвітлення процесів державо-творення ранньомодерного часу слід з'ясувати змістове наповнення окремих понять та значень, які доволі часто зустрічалися в тогочасній українській лексичній традиції і відігравали ключову роль у політичній практиці.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Наявний процес адаптації та уніфікації термінологічно-понятійного апарату гуманітарних досліджень вимагає відповідної уваги. Обґрунтуванню сутності та змісту національної традиції врядування присвячена праця П.Надолішного [1, с. 71]. Проблемі оновлення термінологічного ряду, який має бути адаптований до потреб дискурсивних політичних та управлінських наук, присвячено роботу А.Колодія [2, с. 11]. Це стосується не тільки сучасного термінологічного ряду, а й тих історичних понять, термінів та значень, що останнім часом стають об'єктами досліджень управлінських наук. Сьогодні ми вже маємо приклад розгляду соціально-політичного спрямування окремих категорій, що належали до фундаментальних станово-корпоративних цінностей, зокрема, козацької спільноти, які слід осмислити з позицій управлінської науки [3, с. 52].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У процесах державотворення, що протікали на українських землях, термін "вольності" містив у собі широкий спектр явищ і понять: від побутових до економічних і навіть географічних. Це широкоживане в козацьку добу поняття наші сучасники при дослідженні якогось конкретного напрямку мають змогу трактувати в руслі обраного напрямку. Тому в різних працях це поняття переважно окреслює майнові, правові, соціальні на інші відмінності життєвої практики українського населення і, в такий спосіб відбувається його несвідоме, суто механічне звуження.

Метою дослідження є спроба на основі аналізу положень низки ключових документів з'ясувати суть поняття "вольності" у свідомості населення українських земель XV-XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Помилково було б вважати, що поняття "вольності" тісно пов'язано виключно з козацтвом, оскільки в ранніх документах воно зустрічається переважно стосовно різних категорій шляхти та міщанства.

Його використання у різного роду офіційних документах можна простежити від привілею польського короля Владислава-II, прозваного Ягеллоном, який 1435 р. затвердив вибраних із тамошніх князівських та шляхетських родин воєвод, каштелянів, старост і суддів та інших урядників [4, с. 155]. Затвердження королем обраних з числа місцевої шляхти урядників на засадах старих прав, привілеїв і вольностей можна трактувати як факт офіційного затвердження традиції врядування у вигляді "привілеїв і вольностей", наслідуваних ще з часів своїх попередників. Це дає привід припустити, що поняття "вольності" виникло в результаті інкорпорації руського населення до Литовської держави. Цим поняттям окреслювалося певне коло відмінностей життєдіяльності місцевого руського населення, які ґрунтувалися на стародавніх уявленнях та традиціях, до яких, безумовно, слід віднести і традицію врядування.

Іншим знаковим документом, що трактував "вольності" як національну традицію врядування, був Перший Литовський Статут (1529), в якому усім корінним мешканцям Великого князівства Литовського будь-якого стану та походження, усі їхні права і привілеї: церковні і світські, на будь-які володіння і вольності, незалежно від часу їх надання, зберігалися [5, с. 207]. А один з артикулів має назву: "Старі посади мають бути збережені", де, зокрема, зазначено, що надання писаного права землям Великого князівства Литовського нічим не зменшує старих посад Віленського і Троцького воєводств та їхніх посадовців - "воєвод, каштелянів, канцлерів, маршалків земських і дворних, старост і в'ядників наших; кожен із них у своєму повіті повинен виконувати свої обов'язки: судити, управляти, посилати своїх децьких і посади свої виконувати відповідно до давнього звичаю; тільки судити повинні за цими писаними правами" [5, с. 223]. Тяглість традиції врядування з акцентами на регіональні особливості тут простежується доволі чітко.

Другий Литовський Статут (1566) також успадковує трактування "вольностей" у широкому розумінні на основі визнання традиції врядування, зазначаючи, що слід зберігати усі свободи і вольності християнські, "въ которыхъ они, яко люде вольные, вольно избираючи изъ стародавна изъ вечныхъ своихъ предковъ себе пановъ и Господарей Великихъ Князей Литовскихъ..." [6, с. 82].

Слід зауважити, що в ті часи без боротьби права й вольності ніхто нікому не дарував і за них треба було боротися. У результаті такої боротьби у 60-х рр. XVI ст. остаточно оформився правовий статус "народу-шляхти", яка здобула собі широкі політичні права. Вони реалізувалися через належність до повітових корпорацій, так званого лицарського кола, яке регулярно збиралося на власні з'їзди - сеймики, де вирішувалися різноманітні справи, пов'язані з місцевим життям. Тут обирали членів повітових органів самоврядування, суддів та представників на загальнодержавні (вальні) сейми. Право голосу мав тільки осілий на землю шляхтич. Тому в понятті "вольності" володіння землею було важливою складовою, оскільки безземельна шляхта - "гомота" не належала до лицарського кола і не могла користуватися політичними правами [7, с. 306]. Це був переломний період - переосмислення місця феодалного класу в суспільстві, в результаті чого право на шляхетство надавалось за наявності підтвердженого землеволодіння, а не відбування військової служби, як це було раніше [8, с. 34-35]. Ненобілітована, через відсутність землеволодіння, шляхта у статусі слуг і боярства прагнула у будь-який спосіб зберегти за собою давні привілеї та вольності якщо не у вигляді володіння, то хоча б у збереженні своєї традиційної системи врядування, у вигляді того самого "лицарського кола", про існування якого відомо ще з XV ст., де місцева громада самостійно вирішувала всі нагальні питання своєї життєдіяльності. Випавши із соціальної структури держави, боярство знайшло притулок у козацтві, привнісши в нього окремі елементи світогляду у вигляді специфічного ставлення до окремих засад, які становили основи поняття "вольності".

Центральне місце визначення "вольностей" займає і в ще одному епохальному за своїм значенням документі - Люблінській унії (1596). Тут цікавим є те, що новий король має підтвердити присягою і видати відповідну грамоту "на вечные времена права, привилегии и вольности всех соединенных таким образом подданных обоих народов и государств" [9]. Тут "права, привилегии и вольности" стоять в одному ряду і наче розділяють права на земельні володіння та нерухомість, привілеї на повинності та оподаткування і вольності на власне управління й окремі елементи судочинства. У ст. 7 словосполучення "права и привилегии на вольности, высокие посты, прерогативы и все должности..." дають можливість стверджувати, що в поняття "вольності" було включено майновий та фінансово-економічний аспект і навмисне виділено посадовий та управлінсько-правовий аспект цього поняття. Адже загальний контекст цього документа покликаний був насампе-

ред зміцнити позиції центральної влади по суті нового державного утворення, а для цього слід було якось позитивно налаштувати місцеві національні еліти, підкресливши передусім їх майнові і станові права. "...Все права, привилегии, жалованные от начала унии по сие время в Вел. кн. Лит... должны оставаться неприкосновенными и ни в чем ненарушимыми" [9]. Була навіть узаконена стародавня практика землеволодіння - "займанщина". Дозволялося і надалі володіти землями, на яких не було ніяких офіційних документів: - "...согласно Литовскому статуту и давним обычаям, и без документов предоставляется владеть такого рода своею собственностью вечно, как бы за грамотами" [9].

На початковій фазі козацько-польського конфлікту у жовтні 1625 р. з'являється "Декларація" запорожців, у якій вони так трактують розуміння "свобод і вольностей": "Подібно до наших предків хочемо і ми... користуватися свободами, вольності життя, своїми маєтностями і свободами, що належать рицарським людям, судів" [3]. Словосполучення "вольності життя" П.Сас трактує як особисту свободу, хоча в даному контексті його треба розуміти значно ширше, а саме як традиційний устрій. Бо за словами того ж автора "поняття особистої свободи певною мірою конкретизується в другому листі-відповіді запорожців комісарам Куруківської комісії (05.11.1625). Тут вона тлумачиться, по суті, як соціальна, політична і правова суверенність особи козака. Останній розглядається як такий, що перебуває під козацьким правом, є особисто вільним, а отже, не підлягає шляхетській юрисдикції і не кориться владі пана" [3, с. 47-48].

У складеній на початку вересня 1638 р. інструкції своїм послам до короля козаки просили залишити їх "при тих самих вольностях, тобто при грунтах і наших достатках, вилучивши з того давні вольності і старшинства, які до цього між собою мали" [3]. Відмова від "давньої вольності і старшинства" сталася в результаті поразки козацьких військ і її слід розуміти як тимчасову поступку офіційній владі та прагнення навіть ціною відмови від права самостійно врядувати і обирати свого очільника, досягти бажаного миру. Видана сеймом "Ординація" 1638 р. постановляла: - "...на вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак. На місце старшого, який більше не буде (вбиратись) з-посеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара..." [10]. Єдиний виняток було зроблено для козацької влади нижчого рівня: "Сотники і отамани можуть обиратися з самих козаків, добре заслужених перед нами і Річчю Посполитою, і людей лицарських" [10, с. 98]. Офіційна влада Корони добре розуміла, що на цьому рівні її втручання в традиційний устрій української громади може призвести до нового спалаху протистояння і не ризикувала подальшою радикалізацією взаємостосунків.

У 1658 р. з'являється Гадяцький трактат, де один із семи артикулів визначає такі "вольності" для козацького стану: "Всякі вольності надані (ім)

привілеями найясніших королів польських потверджуються: вони (козаки) зостаються при стародавніх вольностях і звичаях своїх... Мають бути також вільні від усяких судів старостів, державців, панів і їх намісників - тільки під юрисдикцією самого гетьмана військ Руських мають зіставатись" [11]. Отже, козацтво звільнялося від будь-яких податків, платежів і мит, мало виключну юрисдикцію та управління від свого гетьмана, вільне винокуріння і промисли. У четвертому артикулі йдеться про вільний вибір гетьмана представниками всіх станів воєводства Київського, Брацлавського і Чернігівського, які мають висунути чотирьох кандидатів, одному з яких король надасть гетьманство. "Для судження всяких справ як кримінальних, так і поточних має бути в тих трьох воєводствах свій окремий трибунал - з таким порядком, який вони самі собі уложать. До того ж мають бути окремі судові староства в Овручу і Житомирі" [11]. Крім того, король дозволяв мати своїх канцлерів, маршалків і підскарбіїв з правами сенаторів, і "інші уряди народу Руському." Ці урядовці мали скласти відповідну присягу урядників коронних. До їхнього підпорядкування передавалися всі духовні установи: "митрополії, єпископії, ігуменства і бенефіції, що належать до надавання королівського... також суд в королівських містах і всякі декрети - задворні й судові..." [11, с. 22-23].

Як видно, українські урядовці мали б досить значні повноваження, що виходили за межі світської влади і підпорядковували собі церковні справи. Це свідоме і далекоглядне прагнення значно б підсилило авторитет самої влади та захистило церкву. Воно заклало міцний фундамент державності. Цей проект був надзвичайно важливий з огляду на розуміння його автором - Юрієм Немиричем - майбутнього державного устрою, в основу якого було покладено національне розуміння суті поняття "вольності". Демократизм цього поняття полягав у необхідності збереження для всіх суб'єктів держави своїх законів - у радах, судах і вільній елекції панів своїх - королів польських, литовських і руських. Гетьман як великий князь Русі був *de facto* володарем України. Крім того, гетьман, митрополит та православні єпископи складали представництво руських земель у спільному сенаті. Вимоги nobilitaції, за якою по сто гідних шляхтичів від кожного воєводства мало її отримати, засвідчувало розуміння необхідності підготовки управлінської еліти. А право створення в Києві академії, гімназій, колегій, шкіл та друкарень без обмеження, право утримувати 60-тисячне військо та мати економічну автономію зі своєю монетою, значно розширювали поняття "вольності", максимально наближаючи його до поняття "державність" [11, с. 8].

Остаточного наповнення поняття "вольності" набуває у найвизначнішому документі козацької доби - "Пактах і Конституціях..." 1710 р. Тут його зміст із вузькостанової категорії остаточно переростає в державну, виступаючи своєю метою визвольної боротьби. Шостий артикул цього

документа містить посилання на існуючий у давні часи за "старим правом вольностей" порядок збирати публічні ради і на них обговорювати найважливіші питання [11, с. 30]. Це слід трактувати як традицію врядування ще за ранніх часів Б.Хмельницького, оскільки пізніше він значно звузив практику публічного прийняття рішень, а головною мотивацією його полівасалітетної політики було отримання від будь-кого із сусідніх володарів "кращих вольностей" для Українського гетьманату з усіма його станами..." [12, с. 147]. Тобто він прагнув отримати якомога більше гарантій від одного з потенційних сюзеренів щодо збереження і розширення традиційної системи управління суспільством через гетьманат, а реалізацію прав і свобод громадян через врядування.

Хведір Мирович писав гетьманичеві Григорію Орликові 1754 р.: "Відомо всім, яку велику вагу має для нас, Козацької нації, гетьманат... Пригадую тільки Вашій Милості, що за стародавніми правами Козацької нації, ствердженими в Бендерах при виборі Вашого славетного батька, вільна елекція гетьманів - це хартія наших вольностей, і без цієї елекції ніхто не може гетьманувати..." [12, с. 126]. Інакше кажучи, наріжним каменем "вольностей" вважався вільний вибір керманича нації, без чого права на керівництво вважалися не легітимними. Дійсно, головною складовою поняття "вольності" в усіх документах козацької доби було право вільного вибору свого очільника - гетьмана "на волості", чи кошового отамана у запорожців.

Останній документ доби Козацької держави - "Прошение малороссийского шляхетства и старшин...", складений взимку 1763 р., також широко оперує поняттям "вольності", застосовуючи його як для всього народу в цілому, так і відносно окремих його категорій - духовенства, козацтва та міщанства [14, с. 89-98]. Як не реалізований Гадяцький трактат (1658), який відображав уявлення тогочасної національної еліти - козацької старшини про державний устрій своєї Батьківщини, так і це "Прошение...", яке більш ніж через сторіччя відбивало прагнення вже, здавалося б, повністю інкорпорованої в імперські державні структури козацької старшини, яскраво засвідчує, що в їхній свідомості демократичні цінності поняття "вольності" залишалися досить привабливими і вартісними. Для козацьких інтелектуалів важливим було традиційне життя, що розумілося у "вольностях". Тому вони свідомо та не свідомо творили історичний міф заради збереження своєї суспільно-політичної самобутності і окремішності [15, с. 601]. Гетьман К.Розумовський на запит Колегії іноземних справ щодо підстав, на яких він своїми універсалами затверджував обраних полковників, відповідав, що діяв він згідно з правами, вольностями, звичаями та порядками малоросійськими [16, с. 23].

У "Прошении...", крім відновлення права вільного вибору гетьмана, передбачалося відновити незалежність суду, виборність церковних лідерів, створення власної фінансово-фіскальної системи. Прагнучи утримати у своїх

руках внутрішньополітичну ініціативу, старшини просили дозволу "...одинжды в год в такое время, которое мы к тому за способное изберем и постановим, а в чрезвычайных случаях, когда нужда потребует, **иметь сеймы или генеральные рады, как для общих наших постановлений, так и для советов в нуждах малороссийского народа случающихся** (виділення авт.), на которых сеймах или радах все таковые новые постановления и дела должны заключаемы и решены быть по большинству голосов..." [13, с. 47]. Наведена цитата засвідчує, що поняття "вольності" включало в себе не стільки право володіння землями та нерухомістю, оскільки таке право мало і російське дворянство, скільки право вільного вибору очільників виконавчої і церковної влади, відновлення власної судової системи та роботи Генеральних рад "**для общих наших постановлений... и для советов.**" Отже, в поняття "вольності" слід включати наряду з фінансово-економічними елементами (фіскально-майнові права), соціально-правові (особиста свобода, право вибору світських і духовних лідерів, власне судочинство) та управлінські на основі поновлення традиційної системи врядування у вигляді сеймів чи генеральних рад. Цікаво, що при обґрунтуванні необхідності поновлення системи врядування у вигляді сеймів чи генеральних рад апелювалося до "нужд малороссийского народа", підкреслюючи в такий спосіб, що іншого варіанта задовільнення цих нужд не існує. Це ще раз демонструє прагнення тогочасної української еліти до виключно демократичної системи обговорення і прийняття суспільно важливих рішень. Тому звужувати поняття "вольності" до наявності якихось земельних чи майнових прав та привілеїв, а прагнення їх розширення - до отримання нових володінь, не можна, оскільки це викривлює суть національно-визвольної боротьби і певною мірою спотворює процеси державо(прагнення)творення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тривале, більш ніж 300-літнє побутування терміна "вольності" у свідомості української спільноти, повною мірою відображало низку його економічних та суспільно-політичних уявлень та прагнень. Змістове навантаження цього поняття дещо ширше від поняття "права і свободи", яке має переважно юридичний зміст. Основу поняття "вольності" становить традиція врядування через реалізацію права вільного вибору очільників різного рангу і встановлення демократичної системи управління суспільним розвитком у рамках діяльності рад різного рівня. Сприйняття і завзяте відстоювання саме такої парадигми влади свідчить про значну за давність цієї демократичної традиції, яка тяглася з XV ст. від з'їздів повітових корпорацій "бояр-шляхти" - сеймиків, так званого лицарського кола, де вирішувалися різноманітні місцеві справи і до "Прошення..." другої половини XVIII ст., про дозвіл регулярно за потреби "иметь сеймы или генеральные рады, как для общих наших постановлений, так и для советов в нуждах малороссийского народа случаю-

щихся" [14]. Це також пояснює і несприйняття польської олігархічно-монархічної чи московської абсолютистської моделі державного устрою. Ємкість тогочасного поняття "вольності" кореспондується з поняттям "свобода" і тому умовно може бути зіставленим із сучасним поняттям "демократія" в його широкому розумінні.

Подальше вивчення і осмислення світоглядних цінностей та орієнтирів окремих соціальних груп української спільноти дасть ключ до розуміння доволі суперечливих процесів національного державотворення, що протікали на українських землях протягом XV-XVIII ст.

Список використаних джерел

1. *Надолішний П.* Вітчизняна традиція демократичного врядування як аспект національного державотворення: до 360 річниці конституції Пилипа Орлика / Петро Надолішний // Вісн. держ. служби України. - 2009. - № 4. - С. 69-78.
2. *Колодій А. Ф.* Поняття і концепції демократичного врядування як напрямку політичних та управлінських досліджень / А. Ф. Колодій. - С. 10-25 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/2009_LRIDU-conf_Plenarne1.pdf
3. *Сас П.* Ціннісні орієнтації Запорозького козацтва до Визвольної війни: "права", "свободи", "вольності" / Петро Сас // Національно-Визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. - К. : Генеза, 1998. - С. 46-52.
4. *Савчук П. О.* Становлення та розвиток козацтва в "Історії Русів" / П. О. Савчук // Заповідна Хортиця : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. "Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці". Спец. вип. - Запоріжжя, 2010. - С. 154-157.
5. Статут Великого князівства Литовського : у 3 т. ; за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. - Одеса : Юрид. л-ра, 2002. - Т. I. - 297 с.
6. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. (За виданням 1855 року). - Мінск, 2003. - С. 35-263.
7. *Яковенко Н.* Україна аристократична // На переломі. Друга половина XV - перша половина XVI ст. / Наталя Яковенко. - К. : Україна, 1994. - С. 304-319.
8. *Леп'явко С.* Козацькі війни половини XVI століття / С. Леп'явко. - Чернігів : Сіверян. думка, 1996. - 284 с.
9. Из постановления Люблинского сейма об унии Великого княжества Литовского с Коронай Польской. 1 июля 1569 г. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.portalus.ru/modules/belarus/readme.php?subaction=showfull&id=1141331680&archive=&start_from=&ucat=1&
10. *Слюсаренко А. Г.* Історія Української Конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. - К. : Знання, 1993. - 190 с.
11. *Чухліб Т. В.* Українські витоки Чорноморського і Кубанського козацтва: Битва за вихід до Чорного моря з Османською імперією / Т. В. Чухліб / Кубань - Україна. - Краснодар, К. : Едві, 2010. - Вип. IV. - С. 145-154.
12. *Оглоблин О.* Бендерська Конституція 1710 р. // Олександр Оглоблін. Гетьман Іван Мазепа та його доба / упоряд. : І. Гирич, А. Атаманенко. - 2-ге вид., допов. - Нью-Йорк ; Київ ; Львів ; Париж ; Торонто, 2001. - 138 с. (Примітка 18 до X розд.).
13. *Струкевич О. К.* Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії / О. К. Струкевич // Укр. іст. журн. - 1993. - № 7-8. - С. 85-101.

14. Кононенко В. Суспільно-політичні ідеї та уявлення козацьких інтелектуалів Гетьманщини кінця 1720-х - початку 1760-х років / Василь Кононенко // Україна крізь віки : зб. наук. пр. на пошану акад. НАН України, проф. В. Смолія. - К. : НАНУ, 2006. - С. 592-607.

15. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення) : монографія : в 2 ч. / О. І. Путро. - К. : ДАКККіМ, 2008. - Ч. 1. - 240 с.

16. Оглоблин О. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали / Олександр Оглоблин ; за ред. Любомира Винара. - Нью-Йорк ; Київ ; Торонто, 1995. - 419 с.

Андрій Сельський,

кандидат фізико-математичних наук,

докторант кафедри державної політики

та управління політичними процесами НАДУ

Стратегічне і державне управління: позиціонування

У статті розглянуто позиціонування стратегічного управління до державного та етапи його розвитку. Окреслено понятійну форму.

Ключові слова: стратегічне управління, прогнозування, програмування, управлінські процеси.

In the article, positioning of strategic management to public administration and stages of his development is considered. Basic concept form is outlined.

Key words: strategic administration, prognostic, programming, administration process.

Постановка проблеми. Державне управління поряд з управлінням взагалі як науковою категорією пов'язується з попереднім розвитком різноманітних форм держави та пошуком шляхів її зміцнення. Цінність такого минулого в тому, що воно розгортає перед нами знання і досвід попередників задля майбутнього. Тобто, якщо в минулому державне управління не виправдовувало покладених на нього сподівань, то безперечно постає необхідність його переглянути для виправдання суспільних очікувань на краще. Спроби переосмислення державного управління звертають нашу увагу до управлінських практик, що набувають усе більшого поширення, зокрема, стратегічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка ідей стратегічного управління і його зв'язку з державним управлінням знайшла своє віддзеркалення в роботах широкого кола вітчизняних і зарубіжних авторів: І.Ансоффа [1], Г.Атаманчука [2], В.Бакуменка [8], О.Берданової [3], В.Вакуленка [3], О.Віханського [4], В.Козбаненка [5], В.Гошовської [6], І.Грицяка [7], О.Лебединської [9], М.Лесечка [10], В.Мартиненка [11], П.Надолішнього [12], Н.Нижник [13], О.Машкова [13], Г.Осовської [14], Г.Поршнева [17],